

Publicitetens politiska ekonomi

*Introduktionen av skriftställarskap
som merit vid tyska universitet 1750–1810¹*

Peter Josephson

Måste en universitetslärare vara skriftställare, och som sådan därtill berömd? Detta är en ny fråga som vi snart kommer att behöva ta ställning till. (Johann David Michaëlis, 1770)²

Universitetsläraren blir skriftställare

Friedrich Christian Laukhard skildrar i en roman från 1799 hur det gick till när fursten av Schilda beslöt att införa ett nytt akademiskt befordrings-system. Fursten har precis fått veta att en professor vid Schildas universitet har avlidit och måste nu skynda sig att utse en efterträdare. Han erinrar sig att det i staden ska finnas en fattig men mycket lärd doktor som nog skulle kunna tänka sig att undervisa. Den som får i uppdrag att underrätta den utvalde är hovets sekreterare Herr Schneller. Denne blir dock uppenbart störd av beskedet. Hans reaktion beror inte på att han ogillar att fursten på detta sätt delar ut lärostolar till nödställda vänner och undersåtar. Problemet består i att Schneller har tagit sig friheten att själv lova bort den åtråvärda tjänsten till en honom närstående pastor. Ifall han ska kunna uppfylla sitt löfte till pastorn måste han nu förmå fursten att ompröva utnämningsbeslutet. Under ett möte med Hans Majestät försöker Schneller mycket riktigt övertyga denne om att hans egen kandidat är den mest kvalificerade. Fursten undrar hur sekreteraren har kommit till den slutsatsen. Scenen utmynnar i ett replikskifte som det här finns skäl att återge i dess helhet:

Schneller: Det är i själva verket mycket lätt att ta reda vilka kvalifikationer en lärdomens man har.

Fursten: Den konsten skulle jag gärna lära mig.

Schneller: Eftersom den lärde värderas efter antalet böcker han har skrivit, och då det räcker med att se efter i Meusels *Das gelehrte Deutschland* för att få veta hur stort detta antal egentligen är, så ger Meusels verk också det säkraste beskedet om vem som är mest kvalificerad.

Fursten: Jaså? Men har inte doktorn skrivit böcker han också?

Schneller: Jo då, Ers Majestät, fast bara två. Se efter själv! (Han visar vad som står att läsa om doktorn i *gelehrte Deutschland*.)

Fursten: Det var minsann inte mycket!

Schneller: Nej, och sedan tittar Ni här! (Han visar artikeln om Herr Pastor Lipps, som skrivit så många som 32 böcker.)

Fursten: Åh, det var skillnad det!

Schneller: Och denna mycket berömda man skulle lätt kunna lockas hit och skänka glans åt vårt universitet ifall bara Ers Majestät förbarmade sig och –

Fursten: Ja, ja, Sekreterare, jag ger mig, jag ger mig! Skicka kallelsen till Lipps, och gör honom för Guds skull till professor! Men, herre min skapare, nu fick jag en idé. För att förvissa oss om att vi i framtiden bara gör professorer av de mest berömda männen bör vi i förväg alltid konsultera *Das gelehrte Deutschland*. Ifall någon finns med i detta verk, fastän artikeln om honom är kortare än den som föräras en konkurrent, bör man rata honom och istället anställa den med den längsta artikeln. Förstår ni mig, Sekreterare?³

Fursten meddelar härmed att en ny fas i universitetets historia har inletts. Från och med nu ska man bara anställa lärare som har utmärkt sig som skriftställare. Johann Georg Meusels lexikon *Das gelehrte Deutschland* ska av hovet konsulteras som ett slags bibliometriskt index. Urvalskriteriet är strikt kvantitativt. Ju fler publikationer, desto större chans att lägga beslag på en ordinarie professur.

Fursten av Schilda var inte så originell som själv han trodde. Faktum är att en utveckling av det slag som han här drar upp riktlinjerna för redan hade inletts i flera tyska stater då Laukhards roman gavs ut. Ledningen för universitetet i Göttingen hade mer eller mindre konsekvent premierat kandidater med skriftställarmeriter ända sedan grundandet 1737.⁴ Regeringen i Preussen hade en tid senare beslutat att reservera universitetens lärostolar för individer som hade publicerat minst sex olika skrifter förutom en doktorsavhandling och en meriteringsskrift av det slag som senare har kommit att benämnas *Habilitationsschrift*.⁵ Andra regimer runtom i Tyskland hade snart följt efter och justerat urvalssystemet på liknande sätt. Furstar och mecenater försökte i slutet av 1700-talet målmedvetet rekrytera de främsta och mest hyllade skribenterna till sina lärosäten.⁶ Johann Adam Bergk kommenterade fenomenet strax före sekelskiftet 1800 i *Die Kunst, Bücher zu lesen*: ”Den lärdes värde och storhet bedöms numera enbart på grundval av hans skrifter. Den som inte skriver är idag inte längre att räkna med i den lärda världen, och den som aspirerar på ett ämbete, honom frågar man vad han har skrivit.”⁷

Införandet av ett nytt befordringssystem var ett led i en process som med tiden skulle komma att förändra akademikerrollen i grunden. På många orter i Tyskland övervägde man i slutet av 1700-talet ytterligare åtgärder för att förmå professorer och docenter att skriva. Förvisso hade det också tidigare funnits lärare som sett sig som skribenter; den akademiska världen förefaller alltid ha lockat individer med skriftställarambitioner. Men med undantag för föreläsningsmanus och texter som utgjorde underlag för muntliga disputationer skrev en professor sällan något i sin

egenskap av ämbetsman. Att vissa lärare inte fick ur sig en rad utöver det som tjänsten krävde hade inte setts som ett problem. Under den period som jag intresserar mig för sker dock en förändring. Från och med nu förväntas en universitetslärare inte bara skriva utan dessutom skriva mycket.

Nedan avser jag att företa en utförligare granskning av denna process. Jag vill inte ge sken av att man i historieskrivningen hittills skulle ha förbisett den uppvärdering som skriftställarskapet nu blev föremål för. På senare tid har framför allt William Clark bidragit med viktiga kunskaper på detta område.⁸ En äldre studie med ett näraliggande fokus är Margarit Rollmanns *Der Gelehrte als Schriftsteller* från 1988.⁹ I den här uppsatsen är dock ambitionen en annan än i tidigare forskning. Syftet är inte främst att belägga *att* eller att ta reda på *varför* man ville förmå universitetslärarna att skriva, låt vara att bevekelsegrunderna bakom denna föresats kommer att beröras. Jag är istället intresserad av *hur* man ville åstadkomma detta och av *vilka medel* som stod till buds. Det räcker kort sagt inte att ta fasta på det faktum att tilldelningen av lärostolar i allt högre grad kom att knytas till skriftställarmeriter. Det är en viktig faktor – men bara en. Andra omständigheter bör också beaktas. Hur sporrade man en lärare att fortsätta skriva sedan han väl en gång hade erhållit en professur? Vilka incitament fanns det för den som befann sig i denna situation att publicera nya skrifter? Vilka medel kunde man använda för att förmå någon som förut aldrig tänkt på sig själv annat än som lärare att gå upp i rollen som skriftställare?

Här gäller det att motstå frestelsen att bli anakronistisk. För en nutida iakttagare med ambitionen att forska och skriva framstår 1700-talets tyska universitet som en ogästvänlig plats: biblioteken var på många orter i uselt skick; ens skrifter kunde alltid beslagtas och återkallas av censuren; som lärare kunde man vara tvungen att undervisa från tidig morgon till tidig kväll. Enligt min mening bör vi dock vara försiktiga med att beskriva dessa faktorer i termer av ”hinder”. Problemet med detta ordval är att det bidrar till att naturalisera de incitament och de drivkrafter som det här gäller att förstå med avseende på deras historiska uppkomst. Det är som om man utgick ifrån att det hos alla akademiker i alla tider skulle ha funnits en outplånlig vilja att skriva och att det enda som under perioder avhållit dem därifrån varit omständigheter av en rent yttre natur. Istället för att ta denna vilja för given vill jag synliggöra de verktyg och de styrformer med hjälp av vilka den en gång producerades. Mot slutet av uppsatsen ställs också frågan hur företrädare för det stånd som blev föremål för denna skriftpolitik reagerade på den nya ordningen.

Pengar och ära

Det främsta skälet till att vi idag betraktar skriftställarskap som en akademisk merit är att universitetet bedriver inte bara undervisning utan

också forskning. Publikationer tillmäts ett värde därför att de antas dokumentera kandidaternas bidrag till vetenskapens framåtskridande. Under 1700-talet var dock universitetet en renodlad läroanstalt. En lärare ansågs ha fullgjort sitt uppdrag då han – som en preussisk universitetsförordning angav – ”grundligt har lärt ut det som man inom hans fack har kännedom om”.¹⁰ Sällan krävdes det av honom att han därutöver skulle producera ny kunskap. Frågan är varför man ändå valde att satsa på kandidater som skrev och gav ut böcker. Varför ville man vid universitetet ha lärare som utmärkt sig som skriftställare?

I början av 1700-talet hade furstarna haft litet intresse av att ingripa i den akademiska urvalsproceduren. Nyrekryteringen skedde på samma sätt som inom de flesta skrän. Söner och svärsöner efterträdde sina fäder och svärfäder. Professurerna fördelades på många orter mellan ett fåtal familjer som gemensamt såg till så att turordningen upprätthölls. Fram emot mitten av seklet hade denna modell likväl kommit att utsättas för påfrestningar. Studerandeantalen runt om i Tyskland hade då sjunkit avsevärt under de föregående decennierna. För furstar som skolats i kame-ralismens grundsatser var detta bekymmersamt. Universitetet skulle inte bara sörja för utbildningen av präster och ämbetsmän; de skulle också bidra till det gemensamma välståndet. ”By appealing to wealthy students from at home and abroad”, förklarar Andre Wakefield i en studie från 2009, ”successful universities would attract foreign wealth while keeping domestic money at home.”¹¹ Färre studenter var följaktligen liktydigt med minskade intäkter inte bara för lärosätet och dem som undervisade där utan också för staten. I denna situation fanns det skäl att se över befordrings-systemet och istället för söner och svärsöner låta rekrytera lärare med egenskaper som kunde attrahera studenterna. Familjeprincipen ersattes under 1700-talet successivt av en meritokratisk modell.

Detta förklarar också varför man nu allt oftare efterfrågade lärare som hade gjort sig ett namn som skriftställare. Produktiva och berömda skribenter tänktes ha förmågan att skänka ära och ryktbarhet åt det universitet där de var verksamma och kunde därmed också bidra till att förbättra studerandeantalen. Idag kallar man det för marknadsföring. Göttingen-universitetets föreståndare, regeringsrådet Ernst Brandes, reder ut sambandet i en skrift från 1802: ”En väldigt stor del av den ryktbarhet som universitetet och dess professorer åtnjuter här i Tyskland, och i stort sett all den ära och ryktbarhet som universitetet och dess företrädare kan tillgodoräkna sig utomlands, är resultatet av lärarnas insatser som skriftställare.”¹² Just när det gällde att locka studenter från mer avlägset belägna stater ansågs det särskilt viktigt att ha lärare som uppmärksammats för sina böcker. ”Ty”, som en annan bedömare anmärkte, ”det är endast tack vare skrifterna som lärarens rykte färdas till avlägsna platser och lockar nya åhörare till hans föreläsningar.”¹³

Att akademisk befordringspolitik ofta dikterades av ekonomiska över-

väganden var inte något som man i samtiden hade ett intresse av att följa eller försköna. Bruket att på olika sätt premiera lärare med skriftstäl-larmeriter kunde också motiveras med argumentet att detta var gynnsamt för den lokala förlags- och tryckerinäringen. Synpunkten framfördes bland annat i en artikel som stod att läsa i *Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung* 1786. Den anonyme författaren – som för läsaren uppger att han varit verksam som universitetsföreståndare och minister – ser i den lärdes skrivdon ett för staten välståndsskapande produktionsmedel:

Det är ett dåligt tecken för ett universitet ifall dess lärare skriver litet eller inte skriver alls och om de därför måste läsa andras kompendier och kommentera främmande tankar och utsagor. Vem lyssnar inte hellre på skriftställaren själv? Därtill kommer att regionen drar in oerhört stora summor pengar tack vare de vinster som försäljningen av universitetsskrifter skapar, och detta är det främsta skälet till att det är så viktigt att se till att lärarna beflitar sig om att skriva.¹⁴

Det bör påpekas att det inte bara var regenter och regeringstjänstemän som anlade ett ekonomiskt perspektiv på den akademiska skriftproduktionen. Detsamma gjorde många i den akademiska världen. Johann David Michaëlis, som själv avvisade förslaget att göra skriftställarskap till ett obligatorium för universitetslärare, tillstod i en skrift från 1770 att det trots allt vore fördelaktigt ur pekuniär synvinkel ifall professorer och docenter gav ut fler böcker.¹⁵ När Göttingenfilosofen Christoph Meiners i en text från 1802 försvarar den då ännu inte självklara uppfattningen att en akademiker bör vara verksam som skriftställare är det än en gång det ekonomiska argumentet som väger tyngst. Meiners försäkrar att han visst anser att ett universitet är att betrakta som en läroanstalt och att undervisningen också i framtiden bör ske i muntlig form. ”Men”, förtydligar han, ”att ett universitet är vad ett universitet bör vara är inte nog. Omgivningen måste också få reda på att det är så, och en läroanstalts välstånd, i den mån detta beror av lärarna, är mer än något annat avhängig av det rykte som dessa åtnjuter i sin egenskap av skriftställare, och detta trots det odiskutabla faktum att skickliga skribenter inte alltid är lämpliga som lärare åt ungdomen.”¹⁶

En lång publikationslista var förvisso inte det enda som kunde ge förtur till akademiska poster. Den muntliga undervisningsförmågan räknades också. Lärare som var kända som skickliga föreläsare kunde i likhet med de kolleger som hade uppmärksammats för sina skrifter bidra till att öka studerandeantalen och på så sätt skapa ytterligare intäkter åt universitetet. ”Det rykte man får tack vare ett gott muntligt föredrag sprids i det nära grannskapet, skriftställarens rykte till fjärran länder, och båda ger högskolorna välstånd och höga studerandeantal”, skriver Meiners.¹⁷ Emellanåt framfördes emellertid åsikten att en och samma person sällan var kvalificerad i båda de avseenden som ansågs viktiga. Frågan var därför vilken

kompetens som borde värderas högst. Det kommer nedan att framgå att många som gav sig in i debatten var överens åtminstone om en sak. En om inte vedertagen så i vart fall mycket vanlig uppfattning var att arbetsgivarna föredrog kända och populära skribenter framför skickliga lärare. (Jag återkommer till denna diskussion längre fram.)

Det är lätt att se hur denna misstanke kunde uppstå och fortleva. Listan på personer som först slog igenom som fria skribenter och sedan värvades som lärare till ett universitet kunde göras lång. August Gottlieb Meissner – idag ansedd som den tyska kriminallitteraturens fader – fick efter genombrottet som författare på 1780-talet en tjänst som professor i estetik vid det då tyskspråkiga universitetet i Prag.¹⁸ Johann Gottlieb Fichte – som hade tvingats avbryta sina universitetsstudier i förtid och därför saknade akademisk examen – fick 1794 en professur i Jena efter att under de föregående åren ha rönt uppmärksamhet som fri skriftställare.¹⁹ Fem år dessförinnan hade Friedrich Schiller fått en lärostol i historia vid samma universitet på inrådan av Goethe. Schiller var vid den tidpunkten Tysklands kanske mest uppburna dramatiker och poet vid sidan av Goethe själv och utan tvekan en ackquisition med *star quality* utöver det vanliga. Hans idag klassiska installationsföreläsning *Was heisst und zu welchem Ende studirt man Universalgeschichte* drog så mycket folk att åhörarna tvingades klättra både på varandra och på väggarna för att få en skymt av den berömde talaren.²⁰ Hans arbetsgivare, Karl August av Weimar, hade av publikintresset att döma gjort en god affär som lyckats knyta honom till sitt lärosäte.

Ekonomistyrning

Hur bar man sig åt för att förmå de individer som hade upptagits i systemet att fortsätta att skriva? Varför skulle någon som redan hade tilldelats en professur ödsla tid på att skriva böcker? En universitetslärare kunde i slutet av 1700-talet undervisa uppemot sex timmar om dagen, ibland mer.²¹ Det är lätt att förstå att det då fanns lite tid över för annat. I efterhand frågar man sig kanske om inte det effektivaste sättet att öka skriftfabrikationen hade varit att helt enkelt befria lärarna från en del av denna undervisningsbörda. När man idag diskuterar forskningsstimulerande åtgärder föreslås det ibland att man ska minska antalet timmar i katedern för lärarna. En förutsättning för att en sådan åtgärd ska ge resultat är dock att de som berörs av den verkligen ser det som en del av sitt uppdrag att forska och skriva. Problemet var just att denna förutsättning ännu inte förelåg i början av den period jag studerar. Innan man vid lärosätena kunde producera fler skrifter var man tvungen att producera fler skribenter.

Hur skulle man då gå till väga? I förra avsnittet citerade jag ett stycke ur en artikel som en före detta minister och universitetskurator publicerade i *Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung* 1786. I samma artikel

framhåller denne författare att furstarna måste lära sig att dra fördel av universitetslärnarnas lägsta och mest själviska begär samt att utnyttja dessa för att främja mer allmännyttiga ändamål. ”Egenintresse, avund och kollegial rivalitet – alla dessa drivkrafter ska bejakas i syfte att förbättra universitetets ryktbarhet”.²² Enligt artikelförfattaren var det inte alls svårt att förmå lärarna att skriva ifall ledningen bara förstod att tillgodose deras behov av smicker och uppskattning och att gengälda dem med generösa honorar. ”Det är en smal sak att hitta metoder som sätter lärdomens fjäderpennor i rörelse. Låt oss vara mecenater så ska lärare av Vergilius typ inte längre fattas oss”.²³

Det var inte bara furstar och regeringstjänstemän som diskuterade hur man skulle göra för att få professorer och docenter att producera fler böcker; dilemmat engagerade också skribenter med hemvist i den akademiska världen. Flera av dem som deltog i diskussionen utgick mycket riktigt från det outtalade antagandet att många lärare skulle avstå från att skriva och publicera sig ifall det inte förelåg starka yttre incitament. Ekonomiska styrmedel framstod för de flesta som de mest ändamålsenliga. Christoph Meiners menade precis som den skribent som citeras ovan att man borde höja lönen för lärare som skrev och gav ut böcker vid sidan av.²⁴ Så hade man enligt honom gjort vid det lärosäte där han själv var verksam.²⁵ Hallefilosofen Christian Garve förutsåg tvärtom att vissa lärare skulle upphöra med att skriva ifall de fick högre inkomster. Låga ersättningar hade nämligen den effekten att de gjorde mottagarna mer beroende av de extrainkomster som exempelvis ett ryktbart skriftställarskap kunde inbringa.²⁶ En annan bedömare menade att lärarna framför allt sporrades av utsikterna till fortsatt avancemang och poängterade att det därför var viktigt att upprätthålla de interna hierarkier som fanns vid lärosätena. ”En extraordinarie lärare kommer alltid att sträva efter att bli ordinarie, förutsatt att rangskillnaden häremellan består, och han vill av det skälet utmärka sig för strävsamhet, goda föredrag och författandet av nyttiga skrifter. [...] Ifall skillnaden avskaffades skulle denna för professorer så starka drivkraft försvinna.”²⁷ En viktig del av lösningen tycktes följaktligen bestå i att bevara eller rentav förstärka skillnaderna i lön och status mellan olika lärargrupper och samtidigt justera befordringssystemet så att det bättre premierade de kvalifikationer som nu efterfrågades.

En annan strategi för att förmå universitetslärnarna att skriva fler böcker bestod i att utsätta dem för hårdare konkurrens genom att upphäva deras företrädesrätt till vissa läroämnen. Friedrich Phillip Carl Böll diskuterar denna metod i sin bok *Das Universitätswesen in Breifen* från 1782. Bölls framställning består av en fiktiv brevväxling mellan två universitetslärare. Den ene skribenten, V. C., har nyligen blivit kurator för ett mindre lärosäte. Hans vän, C. B., är numera emeritus men har förut undervisat vid ett av Tysklands mest prominenta universitet. Då V. C. är ny på sin post och mån om att locka fler studenter till sin läroinrättning ber han C. B.

om råd. Den sistnämnde presenterar nu en plan. Enligt C. B. är mycket vunnet ifall man kan förmå lärarna att konkurrera med varandra om åhörarnas gunst. Han uppmanar därför V. C. att ta bort den regel som alltjämt används vid dennes universitet och som säger att en professor aldrig får stjäla en annan professors undervisningsämne. Det är i själva verket utmärkt om flera lärare undervisar om samma sak eftersom var och en då måste anstränga sig till det yttersta för att inte gå miste om sina studenter och om den ersättning han får därifrån. Hårdare konkurrens tvingar dessutom lärarna att pröva nya sätt att öka sin popularitet:

Så sporrar och entusiasmerar lärarna varandra. Snart är de i färd med att skriva böcker, fastän detta förut inte var deras uppgift. Jag ser framför mig hur de ger ut observationer, notiser och kommentarer i form av kompendier och system. Därigenom blåser de samtidigt liv i en tidigare slumrande näringsgren som bokhandeln;

Fiet lux!

Ers Excellens ska i denna situation inte lyssna till de klagomål som vissa lärare kommer att framföra, ty det är oundvikligt att några av dem nu förlorar alla sina åhörare och att de då känner missunnsamhet och avundsjuka. Helheten vinner dock i slutändan.²⁸

En bemärkt skriftställare är vanligen en eftertraktad lärare. Till honom kommer studenterna. Den som inte skriver och publicerar något klarar sig inte i det nya systemet. Den gamla sortens lärare, varav många bara meddelade sin kunskap i form av föreläsningar, framstår här som en utdöende art.

Bölls framställning var sannolikt avsedd som satir. God satir avlägsnar sig emellertid aldrig långt från den verklighet den refererar till; dess verkningssmedel är igenkänningens. Faktum är mycket riktigt att Böll låter C. B. förorda en modell som redan hade anammats på vissa ställen. Det lärosäte som i slutet av 1700-talet hade flest ryktbara skribenter bland medarbetarna var Göttingen. Här hade man i ett tidigt skede avskaffat professorernas företrädesrätt till sina läroämnena och uppmuntrat just den typ av konkurrens som C. B. efterlyser.²⁹ En sak som inte framkommer i Bölls skildring är dock att systemet hade gett upphov till vissa oönskade bieffekter. Lärare som undervisade i samma ämne och som därför konkurrerade om samma studenter blev lätt osams. Professorerna August Ludwig Schlözer och Johann Christoph Gatterer, som båda undervisade i universalhistoria, beskyllde öppet varandra för att ha försökt marknadsföra sig själva och sina kurser genom att i olika fora recensera sina egna läroböcker anonymt.³⁰ Exemplet är intressant inte bara därför att det visar hur man kunde tänkas gå till väga ifall man ville manipulera systemet. Oavsett om beskyllningarna i det här fallet var sanna eller falska säger de något om den betydelse som universitetslärare hade kommit att tillmäta boken såsom PR-medel.³¹ Boken var det skyltfönster i vilket professorer

och docenter visade upp sig för de ynglingar som stod i begrepp att börja studera. Det gällde att göra ett gott intryck. Annars fanns alltid risken att åhörarna försvann till någon annan – och med dem pengarna.

Att jämföra sig med andra

Framgångsrik ekonomistyrning förutsätter att man har kunskap om det som ska styras. Idag torde detta vara mer uppenbart än kanske någonsin tidigare. Under de senaste decennierna har en mängd föregivet sofistikerade instrument tagits i bruk för att bedöma i vad mån det arbete som utförs vid universiteten uppfyller anslagsgivarnas kriterier på effektivitet och kvalitet. Nuförtiden registrerar man inte bara hur många artiklar och böcker en forskare skriver; därutöver rangordnar man de tidskrifter och förlag som publicerat ens rön med avseende på deras *impact factor*; citatindex visar hur ofta och i vilka fora andra forskare har omnämnt ens forskningsresultat. Härutöver ägnar institutioner och fakulteter alltmer tid åt att kvalitetsutvärdera sig själva efter direktiv från myndigheter och finansiärer. Dessa utvärderingar och mätmetoder ger inte bara information om hur verksamheten fungerar; de bidrar också till att forma verksamheten och disciplinera dem som utövar den i det att resultaten i hög grad styr hur utbildningsresurser och forskningsanslag fördelas. I engelskspråkig forskning använder man termer som *audit* och *auditing* för att beteckna detta vittförgrenade system av utvärderingsmetoder och styrtekniker.³² Cris Shore och Susan Wright, som har granskat hur de nya redskapen har använts i det brittiska högskolesystemet, anknuter till Foucault och dennes analys av Benthams panoptikon när de ska beskriva den utveckling som har skett: ”The rationality of audit thus appears similar to that of the panopticon: it orders the whole system while ranking everyone within it. Every individual is made acutely aware that their conduct and performance is under constant scrutiny.”³³

Härifrån kan det se ut som om steget tillbaka till slutet av 1700-talet vore väldigt långt. I vilken utsträckning var den akademiska världens invånare föremål för övervakning och granskning då? Vem registrerade för drygt 200 år sedan hur många böcker en professor producerade?

Faktum är att det redan före den period som jag intresserar mig för hade genomförts mer eller mindre systematiska utvärderingar av den verksamhet som universiteten i Tyskland bedrev. Tyska regeringar genomförde fram till slutet av 1700-talet så kallade *visitationer* av olika verksamheter och institutioner som löd under statens och kyrkans översyn.³⁴ Detta var något som också skolor och universitet måste utstå. En akademisk visitation gick oftast till så att en av fursten utsedd kontrollant anlände till lärosätet och krävde att alla professorer skulle inställa sig för förhör och låta sig utfrågas med avseende på hur de skötte sina ämbetsuppdrag. Proceduren hade införts på 1500-talet. I början hade den varit avsedd att

se till så att inte undervisningen avvek från den rätta kristna förkunnelsen. Direktiven ändrades dock med tiden. I *Academic charisma and the origins of the research university* går William Clark igenom visitationsprotokoll från olika perioder och urskiljer vad han beskriver som en övergång från ”juridisk-ecklesiastiska” till ”politisk-ekonomiska” bedömningsgrunder.³⁵ Det sista exemplet i Clarks framställning härrör från en visitation vid universitetet i Wittenberg 1789. Protokollet härifrån består av fyra kolumner. I den första av dessa har den utfrågades kvalifikationer som skriftställare dokumenterats. Hur mycket har han publicerat de senaste åren? Vad har han skrivit om? Den andra kolumnen ger information om hur många åhörare som följer hans undervisning samt om vilket rykte han har som lärare. Därefter följer uppgifter om hans inkomster och privatekonomi. Hur stora är intäkterna från hans undervisning? Har han några extra-inkomster? Den fjärde och sista kolumnen förefaller ha varit reserverad för uppgifter som inte riktigt passade in under de föregående rubrikerna men som en arbetsgivare kunde ha intresse av att känna till ändå. Här kunde visitationsledaren till exempel återge ryktesuppgifter om lärarens moral och karaktärsegenskaper samt information om dennes förehavanden utanför ämbetet.

Det torde vara lätt att i visitationen se en tidig föregångare till de panoramiska styrinstrument som Shore och Wright i citatet ovan förknippar med *audit* och som de menar har kommit att sätta sin prägel på dagens universitetsväsende. Clark framhåller mycket riktigt att protokoll av det slag som han själv analyserar inte bara passivt registrerade en av utvärderingsmetoderna oberoende akademisk verklighet; de påminde universitetslärarna om att deras verksamhet var utsatt för granskning och om vilka meriter som arbetsgivarna efterfrågade och belönade. I den mening som skapade och reproducerade de en viss disciplin.³⁶

Här föreligger dock en paradox. Clark betraktar precis som jag 1700-talets andra hälft som en period då regeringar runtom i Tyskland vidtog åtgärder för att rationalisera den verksamhet som förekom vid universitetet. Mot den bakgrunden kunde man ha förväntat sig att visitationerna skulle ha intensifierats fram emot slutet av seklet. Så skedde emellertid inte. Faktum är att besiktningar av detta slag förekom allt mer sällan från och med mitten av 1700-talet och att de så småningom upphörde helt. Visitationen i Wittenberg 1789 var i själva verket den sista som någonsin utfördes av en tysk regering.

Vad fick furstar och mecenater information om vad som försiggick vid universitetet i fortsättningen? Hur kommer det sig att visitationerna inte längre ansågs nödvändiga?

Clark ger inte något svar på den frågan.³⁷ En möjlig förklaring kunde emellertid vara att visitationer av detta slag inte längre behövdes eftersom det nu fanns andra aktörer som samlade in och sammanställde den information som regenterna efterfrågade. Här finns det till exempel skäl att

August Ludwig Schlozer,
Hofrath und Professor der Philosophie,
ist gewiß einer der ersten Statistiker in Europa. Ich wüßte wahrlich keinen Flecken in seinem Charakter. Er ist außerordentlich fleißig, und geht fast gar nicht aus dem Hause; immer studirt er. Seine Vorlesungen sind: allgemeines Staatsrecht, nach Vorausrichtung einer Einleitung in die gesammte Politik, Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange, und ein Reisekollegium, oder Anweisung auswärtige Länder mit Nutzen zu bereisen. Alle diese Kollegia liest er musterhaft.

Johann Beckmann,
Hofrath und Professor der Oekonomie.

Ein eben so berühmter Gelehrter, als er ein biederer rechtschaffener Mann ist. Seine ökonomischen, technologischen, kameralistischen und andere Schriften, sind factsam bekannt, und seine Kollegia, worin er Oekonomie, Technologie, Polizeis und Kameralwissenschaft, Handlungswissenschaft und das doppelte Buchhalten vorträgt, auch praktische Uebungen in schriftlichen Aufsätzen über ökonomische und kameralistische Gegenstände hält, von ungeweißeltem Nutzen.

Christoph Meiners,
Hofrath und Professor der Philosophie.

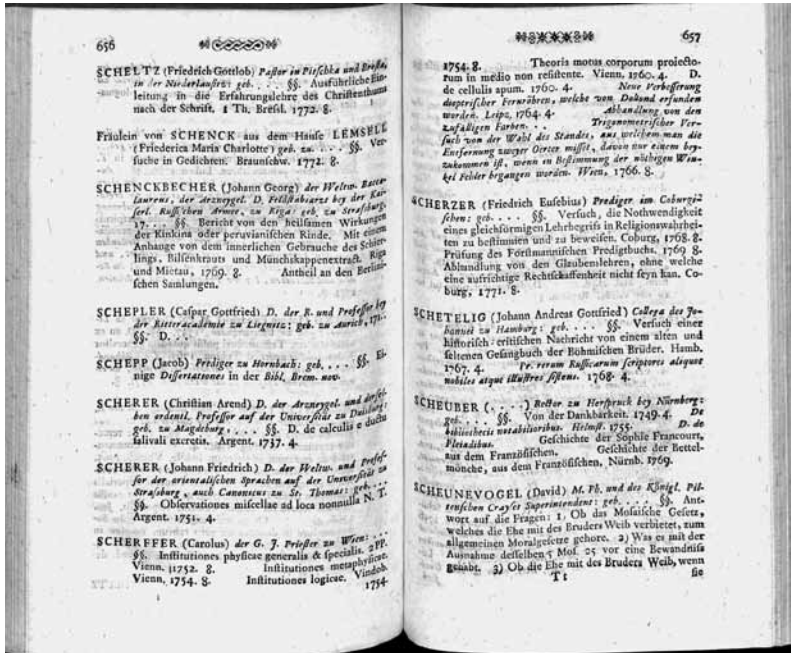
Dieser allgemein geschätzte Philosoph, dessen Schriften die gelehrte Welt mit so vielem Beifall aufgenommen, verdient auch als Mensch mit in die erste Reihe der akademischen Lehrer gesetzt zu werden. Er hat einen vortreflichen Charakter, ist ganz uneigennützig und von Herzen dienßfertig. Beim akademischen Berichte ist er Beifälliger, und seine Weisheit giebt auch da wohl manchem schwierigen Falle einen Ausschlag. In seinen Vorlesungen beschäftigt er sich mit der Psychologie, und der Geschichte der Menschheit.

Johann Gottfried Eichhorn,
Hofrath und Prof. der orientalischen Sprachen.

Groß sind die Verdienste dieses verehrungswürdigen Mannes in dem Gebiete der Gelehrsamkeit, vortreflich ist sein Charakter, lieblich sein ganzes äußere Betragen. Er vereinigt alle die Tugenden in sich, die man von einem wahrhaft edeln Gelehrten zu fordern berechtigt ist. Gern erläßt er unbemittelten Studirenden das Honorar für seine Kollegien, gern steht er allen Menschen mit Rath und That bei. Er hält exegetische Vorlesun-

Bild 1.1 och 1.2. Två sidor ur studerandeguiden *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet* (Glückstadt, 1801).

lyfta fram de böcker som under perioden publicerades i det uttalade syftet att guida unga män i deras studieval. Jag tänker på verk med titlar såsom *Göttingen. Nach seiner eigentlichen Beschaffenheit zum Nutzen derer, die daselbst studiren wollen* eller *Vertraute Briefe über Halle vorzüglich die Friedrichs-Universität daselbst. Für Eltern und Jünglinge, welche die Academie daselbst beziehen wollen*.³⁸ Böcker av detta slag innehöll alltid samma slags uppgifter. De gav en allmän bild av studieorten och försåg läsarna med upplysningar om lärosätet och eventuella hjälpinstitut. Av större betydelse i det här sammanhanget är att de därtill kunde rymma förteckningar med mer eller mindre utförliga omdömen om enskilda lärare. I de guideböcker som jag precis nämnt betygsätter författarna samtliga professorer och docenter vid universiteten i Halle och Göttingen med avseende på sådant som pedagogisk skicklighet, priset för att delta i deras kollegier, samt deras moral och karaktär. Så gör också den anonyma utgivaren av *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet*.³⁹ Föräldrar som vill att deras söner ska läsa vid universitetet får här reda på allt de kan tänkas ha nytta av. (Se bild 1.1 och 1.2) Vilka är de skickligaste och mest populära föreläsarna? Vilka låter mindre bemedlade studenter delta i kollegierna gratis? Vem har utmärkt sig som skriftställare?

656

SCHELTZ (Friedrich Gottlob) *Pallas in Wischka und Biebla in der Niederlausitz*; geb. . . §. §. Ausführliche Handlung in die Erfahrungsglehre des Christenthums nach der Schrift. 1 Th. Breitl. 1772. 8.

Frielelin von **SCHENCK** aus dem Hainfe **LEMSSEL** (Frederica Maria Charlotte) geb. zu . . . §. §. Versuch in Gedichten; Braunschw. 1772. 8.

SCHENCKBACHER (Johann Georg) *Der Welten Vater*; *Warum der Mensch D. Völligster bey der Keitfert. Kuffchen Aemter*; zu *Riga* geb. zu *Straßburg*, 17. . . §. §. Bericht von den heilsamen Wirkungen der Kinde oder peruvianischen Kinde. Mit einem Anhang von dem innerlichen Gebrauch des Schierlings, Billichkrauts und Müntchappennestrad. Riga und Mistau. 1769. 2. Antheil an den Berlinischen Samlungen.

SCHLEPLER (Caspar Gottfried) *D. der R. und Professor bey der Ritteracademie zu Leipzig*; geb. zu *Amst.*, 17. . . §. §. D. . .

SCHLEPP (Jacob) *Präger zu Hornbach*; geb. . . §. §. Ein neue Dissertation in der Bibl. Brem. nov.

SCHERER (Christian Arend) *D. der Arzneygel. und öffentl. ordentl. Professor auf der Universität zu Durlach*; geb. zu *Magdeburg*, . . . §. §. *D. de calculi a dactylis falvati excreta*. Argent. 1777. 4.

SCHERER (Johann Friedrich) *D. der Weltw. und Professor der orientalischen Sprachen auf der Universität zu Straßburg*; auch *Canonikus zu St. Thomas*; geb. zu . . . §. §. *Observationes miscellae ad loca nominata N. T.* Argent. 1751. 4.

SCHEREFER (Carolus) *der G. J. Priester zu Wien*; . . . §. §. *Institutiones physicae generalis & specialis*. 2 Pp. Vienn. 1742. 8. *Institutiones metaphysicae*. Vienn. 1754. 8. *Institutiones logicae*. 1754

657

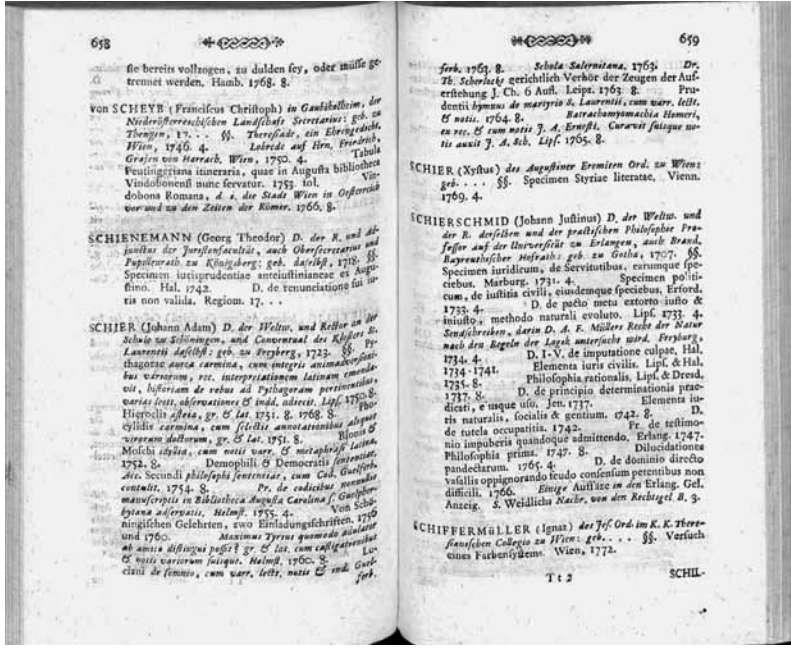
1754. 8. *Theoria motus corporum proiecto- rum in medio non resistente*. Vienn. 1760. 4. *D. Nova Prolegomena de specierum formatione, ubique non Dubium existendum* worden. Leipz. 1764. 4. *Abhandlung von den Trigonometrischen Arten*. . . §. §. *Ueber die Wahl des Standes, aus welchem man die Laufbahn zweyer Oerter wählet, davon nur einem bestzukommen ist, wenn es in Bestimmung der wüthigen Winkel Fehler ergangen worden*. Vienn. 1766. 8.

SCHERZER (Friedrich Eusebius) *Prädiger am Coberg² Hofe*; geb. . . §. §. Versuch, die Nothwendigkeit eines gleichförmigen Lehrbegriffs in Religionswahrheiten zu bestimmen und zu beweisen. Coberg, 1768. 8. Prüfung des Fortmannschen Predigtbuchs, 1769. 8. Abhandlung von der Glaubenslehre, ohne welche eine würdige Rechtfertigung nicht seyn kan. Coberg, 1771. 8.

SCHETELIG (Johann Andreus Gottfried) *Collega des Johannist zu Hamburg*; geb. . . §. §. Versuch einer historisch-erlittenen Nachricht von einem alten und seltenen Gesangbuch der Böhmischen Brüder. Hamb. 1767. 4. *Pr. rerum Rufficarum scripturae aliquae nobiles atque illustres ssema*. 1768. 4.

SCHUEBER (. . .) *Berlin zu Herberich bey Nürnberg*; geb. . . §. §. *Von der Dankbarkeit*. 1749. 4. *De adhibitis instabilioribus Hermsl.* 1755. *De adhibitis instabilioribus Hermsl.* 1755. *Geschichte der Sophie Francourt*. Ploßdorf. *Geschichte der Sophie Francourt*. mit dem Französischen. *Geschichte der Sophie Francourt*, aus dem Französischen. Nürnberg, 1769.

SCHUNEVOGEL (David) *Mr. Pb. und des Königl. Pflanzlichen Crayt Inspector*; geb. . . §. §. *Ante wort auf die Fragen: 1) Ob das Mollische Gesetz, welches die Ehe mit des Bruders Weib verbietet, zum allgemeinen Moralgesetz gehöre. 2) Was es mit der Ausnahme desselben 3) Was es mit des Bruders Weib, wenn 2) Ob die Ehe mit des Bruders Weib, wenn* . . . T 1 . . . 56

658

... bereits vollzogen, zu dulden sey, oder müsse getrennet werden. Hamb. 1768. 8.

Von **SCHYEYR** (Franciscus Christoph) in *Gasthöllein, der Niederösterreichischen Landschaft Secretarius*; geb. zu *Thomay*, 17. . . §. §. *Theresiade, ein Ehrengedicht*. Wien, 1746. 4. *Lehrred auf Herr. Friedr. von Grajns von Harach*. Wien, 1750. 4. *Tabula Feudigrana itineraria, quae in Augusta biliboloth Vindobonensi nunc servatur*. 1753. fol. *Tabula Dobona Romana. d. e. der Stadt Wien in Oesterrich vornehm zu den Zeiten der Römer*. 1766. 8.

SCHIENEMANN (Georg Theodor) *D. der R. und abjoluntus der Jurisprudenz, auch Obersecretarius und Papierverwalt zu Königsberg*; geb. *Leipzig*, 1719. §. §. *Specimen jurisprudentiae antequidennae et Augustino*. Hal. 1742. *D. de transmissione sui iuris non valida*. Regiom. 17. . .

SCHIER (Johann Adam) *D. der Weltw. und Rector an der Schule zu Schöningen, und Conservator des Klosters St. Laurentii deshlitz*; geb. zu *Stragberg*, 1723. §. §. *Pythagorae aucta carmina, cum integri animadversionibus veterum, rec. interpretationem latinam commentariis, hystoriam de rebus ad Pythagoram pertinentibus, variis lectis, observationibus & notis*. Lips. 1750. 8. *Hieroclii opera, gr. & lat.* 1751. 8. 1768. 8. *Philosophiae carmina, cum scilicet annotationibus aliquibus versuum dactylorum, gr. & lat.* 1751. 8. *Milchli dicitur, cum notis var.* §. §. *Metaphys. Latina*. 1752. 8. *Demophilis & Democratis (senecae) Ait. Secundi philosophia sententiar. cum Cod. Gualtheri continit*. 1754. 8. *Pr. de cadibus quomodo adhiberi in Bibliotheca Augusti Carolini f. Gualtheriana adnotavit*. Helmst. 1755. 4. *Von Schöningischen Gelehrten, zwö Einladungschriften*, 1760 und 1760. *Maxima Tyrus quomodo adhiberi ad nota differentia* ppp. §. §. *De lat. cum adscriptis* & *notis* varium *linguae*. Helmst. 1760. 8. *Gracianii de summo, cum var. lects. notis & not. Grac.*

659

feh. 1763. 8. *Schola Salernitana*. 1765. *Dr. Th. Scherlich* gerichtlich Verhör der Zeugen der Auferteubung J. Ch. G. Auf. Leipz. 1765. 8. *Prudenti hymnus de martyris & laurentii, cum var. illstr. & notis*. 1764. 8. *Barachomysiacia Homer, cu var. & cum notis J. A. Ermsl. Corvaci (saisque notis auxit J. A. Sch.)* Leipz. 1765. 8.

SCHIER (Xystus) *des Augustiner Eremiten Ord. zu Wien*; geb. . . §. §. *Specimen Syriacae literatae*. Vienn. 1769. 4.

SCHIERSCHMID (Johann Justinus) *D. der Weltw. und der R. derselben und der practischen Philosophie Prädiger auf der Universität zu Erlangen, auch Brand. Kayenlicher Hofrath*; geb. zu *Gutha*, 1707. §. §. *Specimen iuridicum, de Servitutibus, curaque spectibus*. Marburg. 1731. 4. *Specimen politicoeum, de iustitia civilis, eundemque speciebus, Erford.* cum, de iustitia civilis, eundemque speciebus, Erford. 1733. 4. *D. de pacto metu extorto iusto & iniusto, methodo naturali evoluto*. Lips. 1733. 4. *Senecae philosophiae, darin D. A. F. Müllers Reder der Natur nach den Regeln der Logik metrisch und. Stragberg*, 1734. 4. *D. I. V. de imputatione culpe*. Hal. 1734. 4. *Elementa iuris civilis*. Lips. & Hal. 1734. 1741. *Philosophia rationalis*. Lips. & Dresd. 1735. 8. *D. de principio determinationis praedicti, & sequae usu*. Jen. 1737. *Elementa iudicii, & sequae usu*. Jen. 1737. *D. de testimonio impuberis quandoque admittendo*. Erlang. 1742. *Dilucidationes Philosophiae prima*. 1747. 8. *D. de dominio directo vassalli oppugnando teudo contentum perhibens non diffidit*. 1766. *Einige Aufsätze in der Erlang. Gel. Anzeige*. 8. *Weilliche Nachr. von den Kriegen* & 3.

SCHIFFMÜLLER (Ignaz) *des Jes. Ord. im R. K. Theresianischen Collegio zu Wien*; geb. . . §. §. *Versuch eines Farbensystems*. Wien, 1772.

SCHL-

Bild 2.1 och 2.2. Uppslag ur *Das gelehrte Teutschland oder Lexicon der jetzlebenden deutschen Schriftsteller* (Lemgo, 1772). De första årgångarna av lexikonet, inklusive den del varifrån dessa uppslag hämtats, gavs ut av Georg Christoph Hamberg. Senare övertog Johann Georg Meusel redaktörskapet. Det är detta lexikon som fursten av Schilda och dennes assistent Herr Schneller i Friedrich Christian Laukhards roman *Annalen der Universität zu Schilda* använder vid rekryteringen av en ny professor till sitt universitet.

En annan institution som det här finns skäl att nämna är recensionsväsendet. Jämsides med att *publish or perish*-modellen introducerades vid universiteten ökade antalet recensionstidskrifter och annan periodika med lärt innehåll dramatiskt.⁴⁰ Fastän böckerna likaledes ökade i antal var utgivningen inte större än att *Göttingische gelehrte Anzeigen* länge kunde ha ambitionen att recensera allt som bedömdes vara av intresse. I samtiden tillskrev man den här sortens organ en stor betydelse. En författare som vitsordades i de mest ansedda tidskrifterna påstods ha lättare att avancera till en förmånlig position vid universitetet. Enligt Johann David Michaëlis var det ofta med tidskrifterna som underlag som arbetsgivarna avgjorde vem som skulle tilldelas en lärostol. Michaëlis medgav att detta kunde vara ett rimligt tillvägagångssätt förutsatt att man tog reda på vem recensenten i det enskilda fallet var och förhörde denne mer ingående om kandidaten. ”En bok, som inte kostar mer en ett par daler eller dukater, kan man köpa på inrådan av en recensent, men ska man tillsätta en professor efter rekommendation från samma källa bör man först ta reda på vem det är som har uttalat sig. Detta är i regel inte svårt, och recensenten konsulteras då i fortsättningen som rådgivare, förutsatt att han är en pålitlig man och att han avstår från sin anonymitet.”⁴¹ En recensionstidskrift kunde i så måtto fungera som ett slags sambandscentral som kontinuerligt utvärderade och avgav omdömen om de vid universiteten anställda skribenterna och som vid behov dessutom kunde förse arbetsgivarna med extrainformation. Michaëlis fruktar dock att tidskrifterna ibland styr urvalsprocessen i alldeles för hög grad. Enligt honom bryr sig arbetsgivarna inte alltid om varifrån omdömena härrör så länge de står att läsa i en respekterad tidskrift och så länge recensenterna i olika journaler är samstämmiga. ”Den lättsinnighet med vilken man tar till sig vad som står i journalerna är idag närmast att betrakta som ett nationellt karaktärsfel.”⁴²

En recension gav upplysningar om ett verks innehåll och ibland om dess kvalitet. Den som var mer intresserad av kvantiteter hade andra källor att tillgå. När Herr Schneller och dennes arbetsgivare i Friedrich Christian Laukhards roman *Annalen der Universität zu Schilda* diskuterar vem de ska utnämna till ny professor anlitar de som tidigare framgått Johann Georg Meusels *Das gelehrte Deutschland*. Den första utgåvan av detta omfattande lexikon trycktes 1767.⁴³ Den skulle senare komma att revideras och publiceras i sammanlagt 5 olika nyutgåvor fram till 1834. Uppslagsverket rymde information om samtliga lärda skribenter i Tyskland under den aktuella perioden. Artiklarna stod i bokstavsordning efter författarnas namn. Efter en inledande upplysning om personens titel och ämbete följde så en kronologisk förteckning över alla dennes publikationer. Var och en som så önskade kunde därmed jämföra två eller flera skriftstäl-lare med varandra och granska till exempel sådant som ämnesval och skillnader i utgivningsfrekvens. (Se bild 2.1 och 2.2) Det faktum att lexi-

konet regelbundet reviderades och gavs ut på nytt innebar dessutom att man kunde följa hur ett författarskap förändrades och utvecklades över tid.

Tillsammans utgör de materialkategorier som jag här har tagit upp delar av ett virtuellt arkiv som gör det möjligt att i efterhand ta reda på meriter och kvalifikationer för i stort sett samtliga tyskspråkiga universitetslärare före sekelskiftet 1800. Denna möjlighet stod naturligtvis också samtida intressenter till buds. En familj som skulle skicka iväg sina söner till universitetet kunde i förväg jämföra olika lärosäten med varandra med avseende på ryktbarheten och den påstådda skickligheten hos deras lärare. En regent som stod i begrepp att tillsätta en vakant professur kunde med hjälp av recensioner och lämpliga referensverk rangordna kandidaterna allt efter de egenskaper han ville premiera. Att det i debatten påstods att det var just så många arbetsgivare gick till väga innebar att det för lärarna fanns skäl att vara extra uppmärksamma på hur man bedömde dem i dessa sammanhang. Vem uppgavs ha flest studenter? Vem var den mest vitsordade skriftställaren? Hur omfattning var ens egen publikationslista jämfört med kollegernas?

Den som vet att han är granskad och iakttagen granskar och iakttar också sig själv. I likhet med de panoptiska instrument som nuförtiden används inom universitetsvärlden erbjöd 1700-talets förvisso mer primitiva verktyg utan tvekan stora möjligheter inte bara för arbetsgivarna att besiktiga sina anställda utan också för de anställda att besiktiga sig själva och jämföra sina insatser med andras. Detta i kombination med vetskapen om vilka meriter och kompetenser som marknaden belönade var med stor sannolikhet en viktig förutsättning för den förändring som universitetslärarrollen genomgick under den period som jag studerar. I den professionella självförståelse som den akademiska världens invånare nu tillägnade sig ingick att man som lärare skulle vara verksam som skriftställare. I *Appell an meine Nation* från 1795 låter Johann Georg Heinzmann förstå att det i hans samtid hastigt växande utbudet av vetenskaplig litteratur kommer sig av att konkurrensen universitetslärarna emellan har hårdnat. ”Våra vetenskapliga skriftställdes prestationer härrör framför allt ur en vilja att överglänsa sina fakultetskolleger och att meritera sig för nya tjänster.”⁴⁴

”Survival of the fittest”

Införandet av bibliometriska utvärderingsmetoder skulle snart komma att förändra universitetslärarnas arbetsvillkor i grunden. Redan i slutet av 1700-talet kunde det se ut som om den skrivande professorn slutgiltigt var på väg att tränga undan den lärartyp som alltså föredrog att meddela omgivningen sin kunskap i muntlig form. Carl Friedrich Elsässer, juridikprofessor och tidigare prokansler vid universitetet i Erlangen, diskuterar hur universitetsläraryrket har förändrats i *Einige Bemerkungen*

über *akademische Gegenstände* från 1793. Elsässer beskriver en situation där akademiska tjänster och förmåner av olika slag allt oftare reserveras för lärare som föredrar att skriva framför att fullgöra sina pedagogiska skyldigheter. Eftersom den ersättning en lärare får från staten inte täcker mer än de mest elementära levnadsomkostnaderna är det dessutom få som har råd att stå emot den utveckling som pågår. Den gamla sortens lärare, vars adelsmärke var det goda muntliga föredraget, framstår nu oundvikligen som en ömkansvärd gestalt:

Vår man har inte tid att skriva en massa böcker bara för att bli uppskattad och berömd i litterära kretsar; han har liten om ens någon extra ersättning eftersom också hans uppdragsgivare förutsätter att han som lärare har andra inkomstkällor; och när hans hälsa slutligen sviker får han svårt att försörja sig. Så sitter han där, försvagad, fastän ännu inte gammal och grå, med en lön på kanske 500 daler. Hans skrivglada kolleger, däremot, tjänar pengar likt ockrare och drar in bortåt 1200, trots att de egentligen inte har utträttat ett dugg eller i vart fall väldigt litet till glädje för det universitet som en gång anställde dem.⁴⁵

Publish or perish! Elsässer skulle förmodligen ha tolkat denna maxim bokstavligt. Ju mer tid läraren lägger ned på att utveckla sina pedagogiska färdigheter, desto lägre blir hans inkomst och desto mindre uppskattning får han av omvärlden. Den som inte regelbundet skriver och publicerar saker tvinar sakta men säkert bort. Fastän Elsässer riktar hård kritik mot den nya ordningen får man intryck av att han betraktar universitetsväsendets fortgående förvandling som mer eller mindre oåterkallelig.

Hur föreställde man sig i ljuset av denna utveckling morgondagens akademiker? Vilka karaktärsdrag ansåg man att systemet lockade fram och belönade? Max Weber formulerade en gång en grundsats som det här finns skäl att erinra om. ”Varje social ordning, oavsett hur den är beskaffad, måste, ifall man vill värdera den, i sista instans bedömas med avseende på den *människotyp* den premierar och som tack vare dess inre och yttre (motiv-)urval ges optimala förutsättningar att skaffa sig herraväldet”.⁴⁶ Hur föreställde man sig för 200 år sedan den människotyp som *publish or perish*-systemet gynnade? På vad sätt skiljde sig den nya sortens universitetslärare från den gamla förutom i det att han skrev fler böcker?

En av de invändningar som regelbundet riktades mot det nya systemet gick ut på att det ändå inte var de främsta och mest kvalificerade skribenterna som fick ta del av den berömmelse som sades ge förtur till akademiska utmärkelser och ämbeten. En lärare som ville kommunicera med en större publik än den som rymdes i en föreläsningssal och som av det skälet beslöt att författa en bok måste förr eller senare ta kontakt med en förläggare och förmå denne att acceptera texten. Här förelåg ett problem. Förläggaren var inte primärt intresserad av att göra en insats för vetenskapen; han ville sälja sina varor och tjäna pengar. Johann David Michaë-

lis tar upp även detta ämne i den andra delen av fyrabandsverket *Raisonnement über den protestantischen Universität in Deutschland* från 1770. Enligt Michaëlis är det ur kommersiell synvinkel i själva verket en nackdel ifall en bok utmärks av stor lärdom och vetenskaplig grundlighet; ”ty så ytligt är nu en gång tänkesättet hos flertalet bokköpare, att ju mer lärdom en bok rymmer och ju färre möjligheter det finns att använda densamma, desto svårare är det att avyttra den och få tillbaka tryckkostnaderna.”⁴⁷ Bruket att upplåta professurer åt individer som gjort succé som skribenter skulle på sikt följaktligen innebära att kompetenta vetenskapsmän med gedigen lärdom utestängdes från universiteten. De mest framstående vetenskapsmännen kunde vara glada om de ens fick se sina alster i tryck. ”De verkligt lärde”, skrev Johann Georg Heinzmann, ”har idag svårt att finna någon som vill ge ut deras skrifter”.⁴⁸

En ännu vanligare invändning mot vad jag något anakronistiskt tillåter mig att tala om som bibliometriska urvalskriterier var att de sällan gynnade de duktigaste och mest engagerade lärarna. De flesta kritiker var tvärtom överens om att personer som uppbar rykte som betydande skriftställare var mindre lyckade eller rentav usla i katedern. ”Utnämningar vid vilka man har satt litterärt renommé främst har förskaffat många universitet glänsande lyten”, skrev matematikern och filosofen Ludewig Thilo i ett inlägg 1809.⁴⁹ Samma bedömning gjorde signaturen A. G. Walch i en artikel som stod att läsa i *Allgemeine deutsche Bibliothek* 1782. Walch uppger att han delar den i hans samtid vanliga åsikten att stora skriftställare vanligen är bedrövliga på att undervisa, och detta beror enligt honom på att ”en man som står i sold hos en bokhandlare och som vill vinna erkännande som skriftställare gärna betraktar denna bisyssla som sin viktigaste uppgift och sina ämbetsplikter som en sidoverksamhet, vilket innebär att han är oförmögen att uppbåda den kraft och den uppmärksamhet som krävs för att bibringa ungdomen bildning”.⁵⁰ Av ett eller annat skäl var de flesta kritiker således överens om att skriftställarnas intåg vid universiteten på sikt skulle bidra till att kraftigt försämra undervisningen.

Få om ens någon kunde uttala sig med samma auktoritet i denna fråga som Friedrich Gedike. Förutom att Gedike länge förestod upplysningsorganet *Berlinische Monatschrift* var han under en period på 1780-talet chef för *Oberschulkollegium* i Berlin och i den egenskapen ytterst ansvarig för lärarrekruteringen till de preussiska universiteten. Efter att Gedike 1789 hade avgått från denna post företog han en resa under vilken han besökte sammanlagt fjorton olika lärosäten utanför Preussen. Sina iakttagelser nedtecknade han i en bok som han efter hemkomsten överlämnade till den preussiske konungen. Under sin studieresa hade Gedike anlånt till Jena dagen innan Friedrich Schiller skulle installeras som professor i historia vid stadens universitet. Gedike berättar att han befann sig i publiken då den ”berömde dramatiska poeten” levererade sin senare klas-

siska installationsföreläsning om universalhistorien. Resenären var dock inte det minsta imponerad av vad han såg och hörde. ”Schiller”, skriver han i rapporten till Hans Majestät, ”läste alltsammans ord för ord, och dessutom med ett patetiskt, deklamatoriskt tonfall, som inte alls gick ihop med de simpla historiska fakta och geografiska notiser som han förmedlade. [...] Mer än någonting annat torde det ha varit nyhetens behag och begäret att få beskåda en berömd teaterman i en för honom ny roll som fick åhörarna att flockas kring katedern”.⁵¹ Gedike borde förvisso inte ha blivit överraskad av kvaliteten på Schillers föredrag. Redan före besöket i Jena hade han kritiserat bruket att ge kända skriftställare förtur till läraruppdrag. Ett par år tidigare hade han avhandlat ämnet i en uppsats om det goda muntliga föredraget: ”De mest omtyckta skribenterna visar sig blott alltför ofta vara de sämsta lärarna, och att välja en lärare till ett offentligt uppdrag endast på grundval av dennes berömmelse som skriftställare är precis lika dumt som att välja sig en hustru enbart utifrån ett porträtt. I båda fallen slutar det i regel med att den som väljer blir besviken.”⁵²

En vanlig bedömning var således att universiteten runtom i Tyskland på sikt skulle dräneras på vetenskaplig och pedagogisk kompetens ifall man fortsatte att ge förtur åt kända och populära skribenter. Den nya sortens lärare drevs inte så mycket av en omsorg om studenterna i auditoriet som av en vilja att tilltala en för honom okänd bok- och litteraturkonsument. Systemet ansågs snarast bidra till en moralisk korrupcion inom den akademiska världen. Lärare som anammat de nya direktiven lät sig lätt tas som gisslan av marknaden; det rörde sig om människor som styrdes av äregirighet och vinstintressen och som därför ofta frestades att anpassa framställningen av sin vetenskap efter smaken och omdömet hos den obildade hopen. ”Den som ansätts av skriftställarfeber är förlorad för den äkta lärdomen”, skriver Karl Joseph Bouginé 1792.⁵³ En fråga som jag inte har berört i denna artikel men som det vore intressant att någon gång utreda närmare är i vad mån kritikerna lyckades mobilisera ett motstånd mot den utveckling de förutsåg. Till exempel kunde det finnas skäl att undersöka i vilken utsträckning lärda tidskrifter och recensiansorgan under 1700- och 1800-talen uppfattades som redskap för att motarbeta en lärdomens förmenta marknadsanpassning. Det är inte orimligt att tänka sig att en sådan undersökning kunde bidra till att belysa uppkomsten av moderna akademiska sakkunnigförfaranden och *peer review*-procedurer – kvalitativa värderingssystem som förutsätter en vetenskaplig omdömesförmåga och som idag monteras ned och ersätts med bibliometri.⁵⁴

Friedrich Christian Laukhards roman *Annalen der Universität zu Schilda*, varifrån jag citerade ett stycke i början av uppsatsen, kan delvis läsas som ett försök att litterärt gestalta de missförhållanden som kritikerna menade att införandet av bibliometriska kriterier gav upphov till. Pastor Lipps, Schildauniversitetets nye professor, hade som vi minns besegrat den rival som fursten först hade velat rekrytera till ämbetet framför allt tack

vare en imponerande publikationslista i *Das gelehrte Deutschland*. Laukhard låter senare förstå att detta urvalskriterium inte var det mest ändamålsenliga i det här fallet. Efter att tidigare ha berättat hur det gick till då man beslöt att anställa den föregivet ambitiöse och rekorderlige mannen ger Laukhard en bild av dennes akademiska och litterära aktiviteter före ankomsten till Schilda. Lipps framträder då genast i en mindre fördelaktig dager:

Efter att ha relegerats från flera universitet och levat vad man i studentkretsar kallar för ett hundliv hade Lipps velat göra karriär som skriftställare och därför totat ihop ett antal skrifter. Snart var han färdig med sin första roman. Därefter snodde han ihop en kritik av en bok som han inte förstod; han skrev lektyr för damer, akademiska introduktionsböcker, och så en revolutionsalmanacka. Däremellan kastade han sig huvudstupa in i filosofin, kritiserade teologin och lade ut texten kring Kant och dennes skrifter. Ibland samlade han på sig material till en karaktärsskildring av någon stor hjälte. Då och då blev han färdig med en översättning. En annan gång blev det istället en barnbok.⁵⁵

Det framgår inte varför Lipps har relegerats från de lärosäten där han förut har varit. Upplysningen är intressant ändå. Givet den osedlighet som i normala fall tolererades vid universiteten under denna period torde det krävts mer än bara ett enkelt snedsteg för att någon skulle tvingas bort från sitt lärosäte. Under alla omständigheter är det tydligt att den nye professorn inte i första hand har utmärkt sig för sin djupa lärdom och förebildliga karaktär. En närmare granskning ger snarare vid handen att man har låtit rekrytera en moraliskt tvivelaktig brödskrubben utan vare sig pedagogiska eller vetenskapliga färdigheter. Sensmoralen torde för de flesta läsare ha varit uppenbar. Just så kunde det gå om furstar och mecenater delade ut lärostolar till kandidater om vilka det enda man visste var att de hade en lång publikationslista.

Epilog

Uppvärderingen av skriftställarskapet som akademiskt konkurrensmedel bidrog från mitten av 1700-talet till att forma en ny typ av akademiker och ett annat slags universitet än det som tidigare hade funnits. Hädanefter skulle den som kandiderade till en professur inte bara ha utmärkt sig som lärare utan också som författare av lärda verk. Om det är något som ansetts utmärka det moderna universitetet jämfört med dess för- och tidigmoderna motsvarigheter är det just ambitionen att sammanföra dessa två kompetenser i en och samma institution. Att universitetet ska vara en miljö där forskning och undervisning ömsesidigt befruktar varandra ses idag ofta som en självklarhet.

Det var också detta slags syntes som föresvävade språkforskaren och diplomaten Wilhelm von Humboldt då han som chef för utbildnings-

enheten vid det preussiska kulturministeriet grundade universitetet i Berlin 1810. Humboldt hade i maj året innan skrivit till konungen och redogjort för planerna på att anlägga ett lärosäte i huvudstaden. Texten trycktes senare under rubriken *Ueber die innere und äussere Organisation der höhern wissenschaftlichen Anstalten in Berlin* och har numera status som klassiker. Fastän Humboldt aldrig talar i termer av *Einheit von Forschung und Lehre* (ett uttryck som ofta tillskrivs honom) sammanfattar denna devis ändå hans budskap. Det har framgått att det vid denna tid fanns en oro för att universitetet skulle komma att befolkas av lärare som föredrog att skriva framför att undervisa. Humboldt utgår från en snarlik problembeskrivning. Vetenskapen, förklarar han, är i Tyskland minst lika gynnad vid universiteten som vid akademierna – och detta inte av en slump:

Universitetslärarna har nått dessa framsteg inom sina ämnesområden just i kraft av sina lärarämbeten. Ty det fria muntliga föredraget inför åhörare, av vilka ett betydande antal utgör självständigt tänkande varelser, entusiasmerar säkert alla dem som en gång vant sig vid denna form av studium. [...] Universitetsundervisningen är heller ingalunda en så mödosam verksamhet att den måste betraktas som ett avbrott i det fria studiet, utan den måste istället i mycket högre grad anses vara ett hjälpmedel för detta studium. Likväl finns det människor vid varje stort universitet som föreläser i ringa eller ingen omfattning, samtidigt som de studerar och forskar i ensamhet för sig själva.⁵⁶

En professor som läser in sig på sin kammare för att forska, och kanske hellre delar med sig av sina rön i skrift än i form av föreläsningar, framstår ur det här perspektivet inte bara som en dålig lärare utan fastmer som en dålig forskare. Humboldts föresats tycks vara att motverka vad många i samtiden såg som en tilltagande arbetsdelning mellan två olika typer av akademiker: å ena sidan den som undervisade, å andra sidan den som forskade och skrev. Man kunde också säga han i en och samma yrkesroll avsåg att integrera två akademiska aktiviteter som under de föregående decennierna allt oftare hade ställts emot varandra.

Fastän denna syntes mellan forskning och undervisning snart kom att uppfattas som det moderna universitetets kanske främsta ledstjärna har den eftersträfvade enheten alltid varit bräcklig och spänningsfylld. I *Vetenskap som yrke* från 1917 diskuterar Max Weber denna latenta konflikt: ”Varje ung man som känner sig kallad som vetenskapsman måste klart inse, att den uppgift som väntar honom är av dubbel natur. Han ska inte bara vara kvalificerad som vetenskapsman, utan också som lärare. Dessa båda sidor sammanfaller absolut inte. Man kan vara en mycket framstående vetenskapsman och samtidigt vara en förskräckligt dålig lärare.”⁵⁷ Diskussionen om vilken kompetens som ska värderas högst, lärarens eller forskarens, har pågått sedan mitten av 1700-talet och lär fortsätta så långa universitetet såsom vi idag känner det finns kvar.

Summary

The political economy of publicity. Publication history as an academic merit in German universities, 1750–1810. By Peter Josephson. “Is it wholly necessary that professors should become authors, and famous authors at that? This is a new question, and one which awaits answer.” Thus wrote Johann David Michaëlis in the second part of his four-volume *Raisonnement über den protestantischen Universitäten in Deutschland*, published in 1770. At that time, the profession of university teacher was entering a period of change. The University of Göttingen’s leadership had preferred candidates with a good publication record ever since the university was founded in 1737, and it was not long after that the government of Prussia decided to reserve university lectureships for those who had published a minimum of six different works in addition to a doctoral thesis and the further professorial thesis of the type that would later be known as a *Habilitationsschrift*. Governments in the other German states had soon adopted the same rule, and adjusted their selection procedures accordingly. Princes and university chancellors in the late 18th century consciously strived to recruit the most eminent and renowned writers for their institutions. Johann Adam Bergk drew attention to the change in his *Die Kunst, Bücher zu lesen*, from 1799: “We appreciate the value and the significance of a scholar only from his writings; he who does not write, now seems unsuited to the world of scholarship today, and when someone applies for a position, one always asks what he has written.”

The introduction of the new system of promotion was one link in a process that in time would fundamentally change the role of the academic. In “Publicitetens politiska ekonomi. Skriftställarskap som merit vid tyska universitet 1750–1810” (“The political economy of publicity. Publication history as an academic merit in German universities, 1750–1810”), I conduct a detailed analysis of this change. To a modern academic, intent on conducting and publishing research, the German universities of the 18th century can appear inhospitable: many libraries were in a miserable state; anything one wrote could be seized or withdrawn by the censor at any time; and one could be forced to teach from morning to night. I believe, however, that we should be wary of describing these factors in terms of obstacles. The problem with such a characterization is that it reinforces the tendency to take the incentives and driving forces as naturally occurring, when they rather need to be examined in terms of their historical origins. It is as if one were to begin by supposing that academics of all eras have always shared an overwhelming desire to publish, and that the only things preventing them from doing so were wholly external factors. Instead of taking this desire as a given, this article brings to light the methods and forms of control by which it was once created and instilled.

Noter

1. Denna uppsats har tillkommit inom forskningsprojektet *Den sokratiska kontra-revolutionen. Bokmarknad och universitet omkring 1800*, för vilket jag har erhållit stöd av Riksbankens Jubileumsfond.

2. Johann David Michaëlis: *Raisonnement über den protestantischen Universitäten in Deutschland*, Th. 2 (Frankfurt/Lepzig, 1770), 225.

3. Friedrich Christian Laukhard: *Annalen der Universität zu Schilda, oder Bocksstreiche und Harlekinaden der gelehrten Handwerksinnungen in Theutschland; zur Auflösung der Frage: Woher das viele Elend durch so manche Herren Theologen, Aerzte, Juristen, Kameralisten und Minister?*, Th. 2 (utan ort, 1799), 77f.

4. Margrit Rollman: *Der Gelehrte als Schriftsteller. Die Publikationen der Göttinger Professoren im 18. Jahrhundert* (Göttingen, 1988), t.ex. 65.

5. William Clark: *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006), 259f.

6. Se t.ex. Helmuth G. Walther: "Die Universität um 1800", i Gerhard Müller, Klaus Ries & Paul Ziche (red.): *Die Universität Jena. Tradition und Innovation um 1800* (Stuttgart, 2001), 31f. Walther driver här tesen att Jenauniversitetets popularitet i slutet av 1800-talet delvis kan förklaras som ett resultat av ledningens strategi att rekrytera lärare som vunnit berömmelse som skriftställare.

7. Johann Adam Bergk: *Die Kunst, Bücher zu lesen. Nebst Bemerkungen über Schriften und Schriftsteller* (Jena, 1799), 56.

8. William Clark: *Academic charisma*, 239–296.

9. Margrit Rollmann: *Der Gelehrte als Schriftsteller. Die Publikationen der Göttinger Professoren im 18. Jahrhundert* (Göttingen, 1988).

10. Konrad Bornhak: "Das Vorschlagsrecht der Fakultäten", i *Neue Preussische (Kreuz-) Zeitung*, 18/6, 1908.

11. Andre Wakefield: *The disordered police state. German cameralism as science and practice* (Chicago, 2009), 49.

12. Ernst Brandes: *Ueber den gegenwärtigen Zustand der Universität Göttingen* (Göttingen, 1802), 189.

13. Carl Villers [alt: Charles de Villers]:

Über die Universitäten und öffentlichen Unterrichts-Anstalten im protestantischen Deutschland insbesondere im Königreiche Westphalen (Lübeck, 1808), 110.

14. [Anonym]: "Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede, wie Universitäten, besonders in den juristischen Facultät, in Aufnahme zu bringen und darin zu erhalten – aus den Papieren eines verstorbenen Staatsministers und Universitätscurators" (1786), i Emil F. Rössler (red.): *Die Gründung der Universität Göttingen. Entwürfe, Berichte und Briefe der Zeitgenossen* (Göttingen, 1855), 471. Textens upphovsman är omstridd. Länge förutsatte man att det var Göttingenuniversitetets grundare och föreståndare Gerlach Adolph von Münchhausen som hade skrivit den. Denna uppfattning har dock nyligen ifrågasatts. Se Martin Gierl: "Die Universität als Aufklärungsfabrik. Über Kant, gelehrte Ware, Professoren als Fabrikgesellen und darüber, wer die universitätshistorisch herausragende programmatische Schrift des 18. Jahrhunderts in Wirklichkeit geschrieben hat", i *Historische Anthropologie. Kultur, Gesellschaft, Alltag* 13:3/2005, 367–375. Oavsett vem upphovsmannen är förfäktar han en uppfattning som var vanlig i den universitetspolitiska debatten i allmänhet och kanske i synnerhet i den diskussion som omgärdade grundandet av universitetet i Göttingen 1737. Ett tidigt exempel på hur akademiskt skriftställarskap motiveras med detta kameralistiska argument torde vara Johann Lorenz von Mosheim: *Denkschrift über die Einrichtung einer Academie mit Bemerkungen Just. Henning Böhmers* (1733), i Rössler (red.): *Die Gründung*, 21.

15. Johann David Michaëlis: *Raisonnement*, Th. 2, 228f.

16. Christoph Meiners: *Ueber die Verfassung und Verwaltung deutscher Universitäten*, Bd. 2 (Göttingen, 1802), 9.

17. *Ibid.*, 55.

18. I den föreläsning som Meissner höll i samband med att han installerades som professor i Prag medger han för åhörarna att han förut enbart har kommunicerat med publiken med skriften som medium och att han inte därför har någon tidigare erfarenhet av att ge muntlig undervisning. Vad detta byte av medium kan tänkas innebära är också temat för föredraget i dess helhet. Se

August Gottlieb Meissner: "Über die Pflichten eines Lehrers und den Unterschied von Schrift und Vortrag" (1786) i dens. *Sämmtliche Werke* 36 (Wien, 1814), 162–171.

19. Anthony J. La Vopa: *Fichte. The self and the calling of philosophy, 1762–1799* (Cambridge, 2001), 240–42.

20. Rüdiger Safranski: *Schiller oder die Erfindung des Deutschen Idealismus* (München/Wien, 2004), 310ff.

21. Det är svårt att uttala sig med exakthet om hur länge professorerna undervisade. Situationen var inte densamma överallt och det var delvis upp till lärarna själva att avgöra hur mycket de ville undervisa. En ordinarie professor föreläste ett visst antal timmar per dag med ersättning från staten. I Leipzig, t.ex., var detta dagliga obligatorium 4 timmar. Se "Der Universitäts-Bereiser" Friedrich Gedike und sein Bericht an Friedrich Wilhelm II, red. Richard Fester, *I. Ergänzungsheft des Archivs für Kulturgeschichte* (Berlin, 1905), 87. Härutöver hade varje lärare rätt att ta emot studenter *privatissima*, dvs. mot ersättning direkt från studenterna. Sådan privatundervisning gav viktiga extrainkomster och var mycket vanlig. Friedrich Gedike berättar i den nyss anförda rapporten till Friedrich Wilhelm II om en professor i Helmstädt som ska ha hållit i mellan 10 och 12 kollegier varje dag. *Ibid.*, 8 f. Man får förvisso förutsätta att olika lärare hade olika behov av och olika förmåga att undervisa extra. Sex timmar per dag anges dock som det normala av den anonyme författaren till *Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede*, 469. I ljuset av information som förekommer i andra källor från denna tid förefaller detta vara en rimlig bedömning.

22. [Anonym:] *Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede*, 472.

23. *Ibid.*, 471, jfr 474.

24. Meiners: *Ueber die Verfassung*, Bd. 2, 54f.

25. Christoph Meiners: *Kurze Darstellung der Entwicklung der hohen Schulen des Protestantischen Deutschlands, besonders der hohen Schule zu Göttingen* (Göttingen, 1808), 20

26. Christian Garve: "Ueber Gesellschaft und Einsamkeit" (1800), i dens. *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben*, Th. 4 (Breslau, 1800), 228. Garve skriver här bl. a. följande: "Auf den Univer-

sitäten, wo die Professoren reichlich besoldet werden, und der Honorarien nicht bedürfen, ist weniger Thätigkeit und Eifer Vorlesungen zu halten, weniger Bemühung sich die Leibe und den Beyfall der Studirenden zu erwerben, selbst oft weniger Begierde nach literarischen Ruhme unter der Professoren vorhanden". Samtidigt framhåller han att låga löner också ger upphov till problem, varför det är svårt att avgöra huruvida han personligen är för eller emot höjda löner. Också den ovan citerade Meiners framhöll att många lärare skrev av ekonomiskt nödvång (se *Ueber die Verfassung*, Bd. 2, s. 54), men detta hindrade honom alltså inte från att kräva högre löner åt lärare som vunnit uppmärksamhet för sina skrifter.

27. Anonym: "Über das Prorektorat auf Universitäten und einige andere akademische Gegenstände", i *Berlinische Monatschrift*, 1795 (220–242), 231.

28. Friedrich Phillip Carl Böll: *Das Universitätswesen in Briefen* (utan ort, 1782), 62. En något längre redogörelse för Bölls annars tämligen förbisedda text förekommer hos Martin Gierl: "Die Universität als Aufklärungsfabrik", 367–375. Gierl återger även delar av det citat som jag anför. Hans syfte är dock inte att analysera introduktionen av skriftställarskap som akademisk merit.

29. Det framgår tydligt för alla som känner till förhållandena inom den akademiska världen vid denna tid att det också är Göttingen som Böll här väljer att satirisera.

30. Konflikten förlopp kan rekonstrueras med stöd av parternas inlagor. Se August Ludwig Schlözer: "Species facti", i dens. *Vorstellung seiner Universal-Historie* (Göttingen/Gotha, 1772), 402–416; samt Johann Christoph Gatterer: *Antwort auf die Schlözersche Species Facti* (Göttingen, 1773), särskilt 41.

31. Bruket att recensera sina egna skrifter förefaller ha varit tämligen utbrett vid denna tid och det finns gott om exempel på skribenter som beskyller varandra för att ha gjort på det sättet. Se Frank Donoghue: *The fame machine. Book-reviewing and eighteenth-century literary careers* (Stanford, 1996). Jfr Bernhard Siegert: *Relays. Literature as an epoch of the postal system* (1993; Stanford, 1999), 25. Siegert skriver kort om botanisten och Göttingenprofessorn Albrecht von Haller och dennes bruk att recensera sina egna skrifter.

32. Den som har betytt mest för att eta-

blera det perspektiv som denna forskning utgår från torde vara Michael Power. Se fr.a. dennes *The audit society. Rituals of verification* (Oxford, 1997). För exempel på hur *audit*-forskningen har bidragit till förståelsen av den utveckling som idag pågår inom universitetsvärlden, se bidragen i Marilyn Strathern (red.): *Audit cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy* (London/New York, 2005 [2000]).

33. Cris Shore & Susan Wright: "Coercive accountability. The rise of audit culture in higher education", i Strathern (red.): *Audit cultures*, 76 f. Shore och Wright har skrivit flera artiklar på detta tema. Se även deras gemensamma artikel "Audit culture and anthropology. Neo-liberalism in British higher education", i *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 5:4 (1999); samt Cris Shores uppsats "Audit culture and illiberal governance. Universities and the politics of accountability", i *Anthropological theory*, 2008:8.

34. Ernst Walter Zeeden & Peter Thaddäus Lang (red.): *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa* (Stuttgart, 1984); Gerald Strauss: *Luther's house of learning. Indoctrination of the young in the German Reformation* (Baltimore/London, 1978), 249–267.

35. Clark: *Academic charisma*, 340–72. Se även William Clark: "On ministerial registers of academic visitations", i Peter Becker & William Clark (red.): *Little tools of knowledge. Historical essays on academic and bureaucratic practices* (Ann Arbor, 2001). Vad beträffar användandet av visitationerna för sekulära ändamål, jfr Zeeden & Lang (red.): *Kirche und Visitation*, 17; samt Martin Honecker: "Visitation", i *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, 17/1972, 341–42.

36. Ibid., t.ex. 340 och 372.

37. Clark: *Academic charisma*, 120. Clark nämner att man i Preussen ersatte visitationsväsendet med ett system där universiteten ålades att för regeringens räkning rapportera relevanta uppgifter i så kallade *Jahrestabellen*. Hur proceduren såg ut utanför Preussen förbigår han med tystnad. Inte heller redogör han för vilken sorts uppgifter dessa *Jahrestabellen* innehöll. En genomgång av dessa tabeller med avseende på deras be-

tydelse för förändringen av den akademiska yrkesrollen återstår därför ännu att utföra. Med stöd av detta material har dock Regina Meier nyligen rekonstruerat undervisningsverksamheten vid den filosofiska fakulteten vid universitetet i Halle i slutet av 1700-talet. Se "Die Kantsche Philosophie im Lehrbetrieb der Universität Halle am Ende des 18. Jahrhunderts", i Erich Donnert (red.): *Europa in der frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlhpfordt. Bd. 6, Mittel-, Nord- und Osteuropa*, (Köln/Weimar/Wien, 2002), 272–288. Enligt Meier ger tabellerna information om varifrån professorerna kom, vad de tjänade, vilken undervisning de gav och vilken litteratur de utgick från samt hur många studenter som följde deras kurser. Fullständiga uppgifter förekom dock inte om samtliga lärare utan endast om professorer.

38. Carl F. A. Hochheimer: *Göttingen. Nach seiner eigentlichen Beschaffenheit zum Nutzen derer, die daselbst studiren wollen* (Lausanne, 1791); Bogatsch: *Vertraute Briefe über Halle vorzüglich die Friedrichs-Universität daselbst. Für Eltern und Jünglinge, welche die Academie daselbst beziehen wollen* (Giebichenstein, 1798). Det återstår ännu att företa en systematisk undersökning av denna materialkategori. I tidigare forskning har den här sortens referensverk sällan åberopats, än mindre analyserats. Åtminstone vad gäller de större universitetens förefaller guideböcker av denna typ ha varit vanliga. Jfr t.ex. [Anonym:] *Zeichnung der Universität Jena. Für Jünglinge welche diese Akademie besuchen wollen* (Leipzig, 1798); Johann Georg Friedrich Papst: *Gegenwärtiger Zustand der Friedrich Alexanders Universität zu Erlangen* (Erlangen, 1791); H. P. F.: *Freymüthige Briefe an Herrn Grafen von V. über den gegenwärtigen Zustand der Gelehrsamkeit der Universität under der Schulen zu Wien* (Frankfurt/Leipzig, 1775). Friedrich Christian Laukhard diskuterar på vad sätt den här sortens litteratur kunde påverka universitetslärarna och deras sätt att utföra sitt arbete i *Briefe über Jena* (Frankfurt/Leipzig, 1793), ixff.

39. [Anonym:] *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet. Für Jünglinge, die dort studieren wollen aber auch für andere zur Belesung* (Glückstadt, 1801).

40. Hans Erich Bödeker: "Journals and public opinion. The politicization of the

German Enlightenment in the second half of the eighteenth century”, i Eckhart Hellmuth (red.): *The transformation of political culture. England and Germany in the late eighteenth century* (Oxford, 1990), 423–445, se särskilt 427–435.

41. Michaëlis: *Raisonnement*, Th. 2, 434.

42. Ibid., 432.

43. Fram till 1773 gavs lexikonet ut av Göttingenprofessorn Georg Christoph Hamberger. Därefter övertog dock Johann Georg Meusel redaktörskapet. *Das gelehrte Deutschland* kom med tiden att omfatta 23 band och trycktes i sammanlagt 5 reviderade utgåvor fram till 1834.

44. Johann Georg Heinzmann: *Appell an meine Nation über Aufklärung und Aufklärer, über Gelehrsamkeit und Schriftsteller, über Büchermanufacturisten, Rezensenten, Buchhändler, über moderne Philosophen und Menschenerzieher; auch über mancherley anderes, was Menschenfreiheit und Menschenrechte betrifft* (Bern, 1795), 122.

45. Carl Friedrich Elsässer: *Einige Bemerkungen über akademische Gegenstände* (Stuttgart, 1793), 16. Det går inte att utsluta att Elsässers omdöme färgades av att han själv var verksam vid universitetet i Erlangen, där lärarnas löner var mycket låga jämfört t.ex. med ersättningsnivåerna vid universitetet i Göttingen och Halle. Notker Hammerstein skriver om lärarlönerna vid universitetet i Erlangen i ”Die Universitätsgründungen im Zeichen der Aufklärung”, i Peter Baumgart & Notker Hammerstein (red.): *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit* (Nendeln/Lichtenstein, 1978), 286f samt 289.

46. Max Weber: ”Der Sinn der ’Wertfreiheit’ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften” (1917) i dens. *Gesammelte Ausgabe zum Wissenschaftslehre*, red. Johannes Winckelmann (Tübingen, 1988 [1968]), 517.

47. Johann David Michaëlis: *Raisonnement über die protestantischen Universitäten in Deutschland*, Th. 2 (Frankfurt & Leipzig, 1770), 236.

48. Heinzman: *Appell an meine Nation*, 128. Jämför t.ex. Anonym: ”Ueber die

Ursachen einiger Mängel, die sich in der deutschen Litteratur hervorthun”, i *Neue Deutsches Magazin*, 1801:1, särskilt 238–243, samt Friedrich Christoph Jonathan Fischer: *Geschichte des teutschen Handels*, Th. 4 (Hannover, 1792), 472.

49. Ludewig Thilo: *Grundsätze des akademischen Vortrags. Ein Beytrag zur Aufdeckung herrschender Universitäts-Mängel* (Frankfurt/O, 1809), 31.

50. A. G. Walch: ”Vorschläge zur Ziehung und Bildung brauchbarer Lehrer in öffentlichen Schulen, welche von einem Schulmanne in der Kloster- und Stadtschule zu Holzmünden an der Weser erst versucht und ausgeführt, nun aber durch den Druck bekannt gemacht worden sind”, recension i *Allgemeine deutsche Bibliothek*, 1782, Bd. 48, 2 St., 566.

51. Gedikes rapport trycktes långt senare i sin helhet. Se Richard Fester: ”Der Universitätsbereiser” *Friedrich Gedike und sein Bericht an Friedrich Wilhelm II.* (Berlin, 1905), 84.

52. Friedrich Gedike: ”Einige Gedanken über den mündlichen Vortrag des Schulmanns” (1786), i dens. *Gesammelte Schulschriften*, Bd. 1 (Berlin, 1789), 383. Gedike diskuterar i uppsatsen främst den undervisning som sker vid skolor och gymnasier, men förklarar samtidigt att stora delar av hans resonemang kan tillämpas också på universitetsundervisningen.

53. Karl Joseph Bouginé: *Handbuch der allgemeinen Litterargeschichte nach Heumanns Grundriss*, Bd. 5 (Zürich, 1792), 315.

54. Detta är en hypotes som jag avser att pröva inom forskningsprojektet *Marknader för vetenskaplig publicering*, som jag ingår i tillsammans Ylva Hasselberg och Johan Svedjedal, och som finansieras av Handelsbankens forskningsstiftelser.

55. Laukhard: *Annalen der Universität zu Schilda*, Th. 2, 80.

56. Wilhelm von Humboldt: *Om organisationen av läroanstalterna i Berlin* (1809), i *Psykoanalytisk tidskrift*, nr. 26–27 (2009), 91f.

57. Max Weber: *Vetenskap som yrke* (1917/1919), i dens. *Vetenskap och politik* (Göteborg, 1977), 13.